

מכון הדר

MECHON HADAR

היכן היתומים, האלמנות והגרים? על ההיעדר הזועק בפרשת שופטים

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשת שופטים, תשע"ז

פרשת שופטים מתארת את המערך המדיני העתידי של עם ישראל לכשייכנס לארצו. זהו מערך המתאפיין בחופש כמעט מוחלט, כזה שבו ישנה התערבות רק במקרה של בעיה. לכאורה מדובר בתיאור אידילי, אך מי שמכיר את התורה ואת דרכה יבחין מיד כי בולטות בחסרונן דמויות חברתיות חלשות ומוחלשות – אשר באופן מפתיע אינן מוזכרות כלל לאורך הפרשה כולה. לא נמצאים כאן היתום והאלמנה, לא עניים ולא גרים, וגם לא מי שזקוקים לגואל. מה תפקידו של חסר זה דווקא בתיאור מערך חברתי ומדיני כה רחב?

נסקור כמה ממבני השלטון הנידונים על מנת לעמוד על מי שמוזכר ועל מי שאינו מוזכר בפרשה:

מערך בתי הדין

דברים יז, ח'

כִּי יִפְלֹא מִמֶּךָ דָבָר לְמִשְׁפֵּט בְּיַדְּךָ לְדָם בְּיַדְּךָ לְדָם וּבִינֵי נָגַע לְנָגַע דְּבַר רִיבָת בְּשַׁעֲרֶיהָ וּמִמֶּךָ
וְעָלִיתָ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְתֵּר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ:

פסוק זה מתייחס למצב שבו חסר ידע על מנת להגיע להכרעה משפטית. מתוך הצגת המקרה מתואר מערך בתי הדין:

דברים יז, ט-י

וְכֹאֲתָ אֶל־הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל־הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בֵּימֵי הָהֵם וְדָרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט:
וְעָשִׂיתָ עַל־פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִזֶּה־הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְתֵּר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרְדֶה:

במערך זה, הקול הפוסק במקרה של אי בהירות הוא קולם של הכהנים, הלוויים והשופטים הנמצאים במקום הנבחר. אין בפסוקים עיסוק במי שאינם יכולים להגיע למקום בשל מרחק, קושי הדרך, צרכי ביתם וכדומה. אין גם עיסוק בצדק או בצדקה, שעל פי רוב מוצגים כתחום עיסוקו של בית הדין. עם זאת, ישנו עיסוק בביצור מעמד התורה:

שם, י"א

עַל־פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יֹרְדֶה וְעַל־הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר־יֵאמְרוּ לְךָ תַעֲשֶׂה לֹא תִסֹּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־ יִגִּידוּ
לְךָ יִמִּין וּשְׂמֹאל:

מלך

טיפוס הנהגה נוסף המוזכר בפרק הוא מלך. המלכתו נובעת מרצונו של העם:

שם, י"ד

"כִּי־תָבֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ וַיִּרְשָׁתָהּ וַיִּשְׁבָּתָה בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ
כְּכֹל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבְתִי".

מתוך התיאור עולות הגבלות, כפי שהיינו מצפים מהנהגה אנושית תחת מלכות שמים:

שם, טו-יח

שׁוֹם תְּשִׁים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְתֵּר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ ... רַק לֹא-יִרְבֶּה-לְךָ סוּסִים וְלֹא-יִשָּׁיב אֶת-הַעֶם
מִצִּרְיָמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס ... וְלֹא יִרְבֶּה-לְךָ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבְךָ וְנִסְף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה-לְךָ מְאֹד:
וְהָיָה כִשְׁבָתוֹ עַל פֶּסַע מְמַלְכְּתוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל-סֵפֶר מַלְפָּנַי הַפְּתוּחִים הַלְּוִיִּם:

אין תיאור של תחומי אחריותו של המלך כלפי עמו בכלל וכלפי החלשים שבעמו בפרט. שוב, הדאגה המרכזית של הפרק היא ביצור התורה כלפי פנים וכלפי חוץ:

שם, ט"ז – כ'

"מִקְרֵב אֲחִיךָ תְּשִׁים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לְתַת עֲלֶיךָ אִישׁ נִכְרִי אֲשֶׁר לֹא-אֶחָיִךְ הוּא: ... וְהָיָה
כִשְׁבָתוֹ עַל פֶּסַע מְמַלְכְּתוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת ... וּלְבַלְתִּי סוּר מִן-הַמִּצְוָה יָמִינוּ
וּשְׁמָאוֹל ..."

הנהגה דתית

בפרשה מתוארת גם הנהגה דתית, של נביא ושל אנשי הכהונה. כמו המלך, גם הנביא מתואר כמינוי בעקבות בקשת העם:

שם, טז-יח

כָּל אֲשֶׁר-שָׁאֲלָתָּ מֵעַם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב בְּיָוֶם הַקֹּהֵל לֵאמֹר לֹא אֶסֶף לְשַׁמֵּעַ אֶת-קוֹלֵה' אֱלֹהֵי
וְאֶת-הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַנֹּאֵת לֹא-אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוּת: וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבְרוּ: נָבִיא אָקִים
לָהֶם מִקְרֵב אֶחָיִךְ כְּמוֹךָ וְנִתְּתִי דְבַרְךָ בְּפִיו וְדִבַּר אֱלֹהִים אֶת כָּל-אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ:

תיאור הנביא אינו מתמקד בתחומי אחריותו כמנהיג, אלא בחיוב לשמוע לו ובאיסור המוטל עליו שלא להתרחב מעבר לדבר אלוהים, שוב עיסוק בביצור ושימור על גבולות:

שם, יט-כ

וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִשְׁמַע אֶל־דְּבָרֵי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁמִי אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ: אֵךְ הַנְּבִיא אֲשֶׁר יֵיזֵד לְדַבֵּר דְּבָר בְּשֵׁמִי אֵת אֲשֶׁר לֹא־צוּיִתּוֹ לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמֵת הַנְּבִיא הַהוּא:

בנוסף מתוארים גם כהנים ולוויים – וגם תיאור זה נראה חסר. אין כלל תיאור של עבודת הכהנים והלוויים, והם גם אינם נזכרים בנשימה אחת עם אנשים אחרים הנמצאים במצב של נזקקות או תלות, כפי שקורה לא פעם במקומות אחרים (כמו למשל בתחילת ספר דברים: וּבֹא הַלְוִי כִּי אֵין־לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה עִמָּךְ וְהָגֵר וְהִתְּוֹם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ" (דברים יד, כח)).

לעומת זאת, מוזכרים כאן הכהנים והלוויים במסגרת חובותיו של העם כלפיהם:

דברים יח, א' – ה'

וְזֶה יְהִי־מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זִבְחֵי הַזֶּבַח אִם־שׂוֹר אִם־שָׁחַ וְנִמְן לַפֶּהן הַזֶּרֶע וְהַלְתַּנְּתִים וְהַשְׂבָּה:

שוני יוצא דופן זה, בהקשר שבו מוצגים הלוויים, אומר דרשני והוא אולי גם מפתח למסר העולה מבין שורות הפסוקים, כפי שנראה להלן.

שופטים ושוטרים

בדומה ללוי, אחת הדוגמאות הצורמות ביותר לחסרונם של הגר, היתום והאלמנה ומי שהם מייצגים במערך החברתי כולו, הוא בהקשר של שוחד.

הפרשה פותחת בתיאור מערך הזרוע השלטונית, השופטת והמבצעת:

דברים טז, י"ח

**וְשִׁפְטִים וְשִׁטְרִים תִּתֶנּוּ לָהֶם בְּכָל־שְׁעָרֵי אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֵיךָ וְשִׁפְטוּ אֶת־הָעָם
מִשִּׁפְט־צֶדֶק:**

הפסוקים, כדרכם בהקשרים כאלה, מזהירים מפני לקיחת שוחד: "לא־תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִכִּיר פָּנִים וְלֹא־תִקַּח שֹׁחַד" (שם טז, י"ט). אולם, במקומות רבים אחרים בתורה, האזהרה להימנע משוחד מלווה בשימת לב למי שחלשים ומוחלשים חברתית. כך למשל בספר שמות:

שמות כג, ח' – ט'

וְשֹׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲנֶה פְקֻדִים וַיִּסְלַף דְבָרֵי צְדִיקִים: וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעוּתֶם אֶת־גִּפְשׁ הָגֵר כִּי־גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וכך גם במקומות נוספים, שבהם אי לקיחת שוחד מתוארת כתכונה אלוהים שמלווה בשימת לב לחלשים ומוחלשים:

דברים י, י"ז – י"ח

כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנָיִם הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד: עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאַל־מַגֵּה וְאַתָּה גֵר לָתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה:

אולם, פרשתנו מציעה הקשר אחר לאזהרה:

שם טז, י"ט – כ'

לֹא־תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִכִּיר פָּנִים וְלֹא־תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲנֶה עֵינֵי חֲכָמִים וַיִּסְלַף דְבָרֵי צְדִיקִים:
צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיִרְשַׁת אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ:

לפי פסוקי הפרשה, לקיחת השוחד תפגע בך, הלוקח; היא תסלף את תפיסת עולמך ותעוור אותך השופט. אמנם יש כאן דרישה לרדיפת צדק - אולם אין עיסוק בצדק כעניין חברתי, רחב, וכך גם אין עיסוק בהשלכות לקיחת השוחד על אחרים.

אזהרתו של החסר

כיצד ניתן להבין את היעדרם של הגר, היתום והאלמנה מתיאור תחומי האחריות של המלך והשופט, ומתיאור הלוויים והכהנים? ההיעדר הזה זועק מתוך הפסוקים ומבקש להפנות את תשומת לבנו למי שחסרים, לגרום לנו להבחין בכך שמהו בתיאור אינו שלם. המערך השלטוני אינו מושלם ללא שימת לב גם למי שנסיבות חייהם הפכו אותם לחלשים.

את מקומם של הגר, היתום והאלמנה, מקומם של העניים והזקוקים לגאולה, תופסות אזהרות מאזהרות שונות. הפרק רצוף אזהרות שלא לסור מן התורה ימין ושמאל, ובכל צעד ושעל לאורך הפרק ישנו איסור על עבודת אלילים לצד חוקים שמטרתם היא ביצור התורה; מערך בתי הדין מתואר כשומר גבול ולא כדואג לשקופים ולצדק, על המלך לכתוב תורה ולשומרה אך אין אזכורים של אחריותו הרחבה כלפי בני האדם שעליהם הוא מולך, וכך הלאה.

חסרונם של גורמי חברה מוחלשים לצד האזהרות התכופות בצורך לשמור על התלם ניצבים כתמרור אזהרה: כאשר עסוקים בהשוואה כלפי חוץ ובביצור גבולות כלפי פנים, עלול הדבר לתפוס את מקום העיסוק בצדקה ובצדק, וישנו חשש לעיוורון פנימי שמוביל בעצמו לסטייה מדרך הישר.